

УДК 94 (477) : [070 «18/19»: 61 (477.46)]
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.4\(28\).340](https://doi.org/10.33782/eminak2019.4(28).340)

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ПРО МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ УМАНЩИНИ

Тетяна Кузнець

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна)
e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>

Стаття містить систематизовану інформацію з київських газет «Заря» та «Киевлянин» про стан медичного обслуговування населення одного з найбільших повітів Київської губернії – Уманського. На основі виявлених 25-ти публікацій зроблено висновок про те, що рівень охорони здоров'я населення наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. був низьким. Тільки з утворенням земств і передачі з 1904 р. в їх підпорядкування лікарень, стан медичного обслуговування почав поліпшуватися. Уманське виборне повітове земство, яке було створене у 1911 р., зуміло налагодити співпрацю з міською управою Умані у площині спільної діяльності щодо будівництва міської лікарні, лікарні для хронічно хворих, поліклініки, що значно підвищило рівень надання лікарської допомоги населенню.

Ключові слова: газета «Заря», газета «Киевлянин», Уманщина, Уманське повітове земство, охорона здоров'я

Українська історична наука має вагомі здобутки у дослідженні та висвітленні різних аспектів соціокультурного життя ХІХ – початку ХХ ст. Натомість проблеми охорони здоров'я, стан медичного обслуговування, як невід'ємної його складової, все ще залишаються маловивченими. Однією з причин є те, що до недавнього часу стан здоров'я населення, забезпечення його медичною допомогою, охорона здоров'я як сфера людської діяльності не дуже цікавила істориків. Такі питання, зазвичай, висвітлювали науковці-медики, й до того ж, розробляли їх у рамках історії медицини чи історії науки і техніки. І тільки розвиток соціальної історії, історії повсякдення, утвердження антропоцентризму зумовлюють інтерес до усіх граней життя соціуму. Особливий інтерес викликає застосування мікроісторичного підходу, який на думку О. Сахновського, дає можливість не відштовхуватись від завчасно визначеного загального контексту, а реконструювати множинність контекстів через досліджуваний об'єкт¹.

Актуальність теми здоров'я населення та стан медичного обслуговування наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. визначається тим, що причетними до цієї сфери соціокультурного життя були органи місцевого самоврядування – земства. У сучасних умовах впровадження реформи децентралізації та надання можливості об'єднаним територіальним громадам (ОТГ) поліпшувати організацію медичного обслуговування населення, вивчення історичного досвіду діяльності земств щодо охорони здоров'я має важливе значення. Дослідниця становлення і розвитку гігієнічної науки на українських землях Н. Коцур зазначає, що «земський досвід профілактичної медицини може бути використаний в умовах, коли здоров'язберігальні технології в практичній медицині реалізуються недостатньо. Головні цінності земської медицини – профіла-

¹ Сахновський О. Мікроісторія як напрям історичних досліджень // Історична панорама. 2014. Вип. 18. С. 71.

ктика і подолання інфекційних захворювань, заслуговують не лише на відтворення в історичній пам'яті поколінь, а й на окреме узагальнююче дослідження та застосування в лікарській практиці»².

У вітчизняній історіографії наукові дослідження Н.І.Коцур складають окрему сторінку й є вагомим внеском у розвиток соціальної історії. Розробка історії становлення та розвитку земської санітарної справи на українських землях³ і висвітлення ролі земств у становленні вітчизняної гігієни в Україні⁴ є цінним надбанням історії науки і техніки України. І хоч для дослідження зазначених питань науковець Н. Коцур залучала періодичні видання, які виходили на різних етапах досліджуваного нею періоду, все ж широке загальноісторичне тло її дослідження зумовило перевалювання макрорівневого підходу.

Метою даної наукової розвідки є аналіз публікацій газет «Заря» та «Киевлянин» про стан медичного обслуговування населення Уманського повіту, про діяльність Уманського повітового земства щодо охорони здоров'я мешканців регіону. Реалізація мети передбачала виконання таких завдань: виявлення публікацій у київських газетах про здоров'я та медичне обслуговування населення одного з найбільших повітів Київської губернії (другий серед дванадцяти за кількістю населення і третій за величиною площі); систематизація інформації за проблемно-хронологічним методом і створення загального уявлення про стан охорони здоров'я; на основі системуючого підходу відтворення історичної ретроспективи стану надання медичних послуг населенню Уманського повіту; увиразнення ролі повітового земства у наданні лікарської допомоги мешканцям краю.

Мотивом для виокремлення джерельної бази даного дослідження послужило те, що роки виходу газети «Киевлянин» (1864-1919 рр.) співпадали з роками існування земств на українських землях. Газета «Киевлянин» мала помірковано-ліберальне спрямування, була однією з найпоширеніших і найвпливовіших у Південно-Західному краї імперії. З 1890 р. її тираж складав 5 тис. примірників, вона вважалася однією з найбільших у Росії, а отже інформація з неї мала широке поле розповсюдження. Газета «Заря» видавалася у Києві з 1880 по 1886 рік щоденно і була однією з найкращих провінційних газет. Обидві газети, окрім політичних матеріалів і новин, друкували матеріали з пропозиціями реорганізації суспільного та господарського життя, відгукувались на злободенні питання поточного дня.

Одним з таких було питання про стан здоров'я населення та рівень медичного обслуговування. У повітовому центрі Умань міська лікарня на 20 ліжок існувала з 1873 р. Її штат складала лікар, фельдшер, доглядач і прислуга. Лікарняна допомога надавалась військовим розташованих у місті регулярних частин, міському населенню за клопотанням поліції, а сільському – за направленням волосних правлінь чи сільських управ. Утримання лікарні, наприклад, у 1881 р. склало 9 000 руб. Ще в Умані функціонувала єврейська лікарня на 30 ліжок, яку утримувала єврейська громада. Її фінансування у 1881 р. склало 10 000 руб.⁵ Для міста Умані, населення якого

² Коцур Н.І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття): автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.07 – історія науки і техніки. Київ, 2012. 40 с.

³ Коцур Н.І. З історії становлення і розвитку земської санітарної справи в Україні // Часопис української історії. Зб. наук. статей. Київ, 2006. Вип. 5. С. 35-41.

⁴ Коцур Н.І. Роль земств у становленні вітчизняної гігієни в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) // Волинські історичні записки: Зб. наук. праць. Житомир, 2010. Т. 5. С. 13-19.

⁵ Демочани. Умань. Киев, 1882. С. 15-16.

за переписом 1897 р. складало 31 016 осіб, двох лікарень було недостатньо⁶. А в Уманському повіті, окрім повітового центру, було ще 8 містечок, 144 села, 14 «деревень», 9 хуторів, 15 ферм, 2 урочища, 1 посьолок, 3 залізничні станції, 3 залізничні будки, 1 помістя⁷. Загальна кількість мешканців повіту у 1897 р. складала 320 744 особи⁸. Дві лікарні у місті Умані не могли надавати достатню медичну допомогу, а тому мали місце епідемії, випадки незвернення по кваліфіковану лікарську допомогу, ігнорування порад лікаря.

У грудні 1881 р. газета «Заря» повідомляла, що більше двох років тому в с. Беринка появилася віспа. Спочатку від неї помирали десятки людей на рік, а потім вона перетворилася на епідемію і помирало до десяти осіб на місяць. Хворіли і дорослі люди, але помирали, в основному, діти, оскільки їм не було зроблено щеплення. З Беринки хвороба потрапила у сусіднє село Янківку. Повітового лікаря та фельдшера селяни там ніколи не бачили. Правда, поблизу жив вільно практикуючий лікар, але навіть заможні селяни не завжди могли витримати усі його забаганки: 5 руб. за виклик, швидкі коні й упряжка на ресорах, інакше не поїде, а ще купити ліки.

На шпальтах «Зари» була опублікована така історія. Селянин із с. Янківка повіз свою хвору дружину до лікаря у Тальне, за 20 верст. Оглянувши хвору, лікар приписав ліки і сказав, що є всі шанси на одужання. Селянин поспішив з рецептом до аптеки, але для придбання ліків йому не вистачало двох копійок. Аптекаря впросити не вдалося і спроба залишити у заставу за 2 коп. свиту теж була марною. Селянин повернувся додому, взяв 2 коп., вночі у негоду пішов у Тальне і купив ліки. Але коли повернувся з ліками, то дружина вже померла⁹.

Але не тільки матеріальні нестатки селян були причиною незвернення до лікаря. Описувалися випадки, коли заможні селяни через своє невігластво відмовлялися від кваліфікованої медичної допомоги. В «Заре» за 24 січня 1882 р. повідомлялося, що селянин з Вороного, який мав власного вітряного млина і жив небідно, залишив сина, щоб той приглянув за зупинкою жорен. Хлопець захотів їх вручну зупинити і йому відірвало палець та у двох місцях переламало руку. Надавши першу медичну допомогу, фельдшер порадив вести хлопця в Умань, де йому можуть зробити операцію. Селянин категорично відмовився і заявив: «Як має там (в Умані) помирать, нехай лучше тут умре»¹⁰. Усі умовляння були марними і покаліченого сина батько до лікарні не повіз.

У селі Хижна тринадцятирічна донька одного селянина хотіла заповідати собі смерть і ножом почала різати собі горло. Але батьки і сусіди покликали фельдшера, який перев'язав рану і наказав батькові негайно їхати до аптеки. Найближча аптека знаходилась за 7 верст від Хижни і батько сказав: «Цур ему, з тею аптекою, як ни даст Бог смерти, то не помре»¹¹. Рана зажила, дівчина одужала і батько був задоволений, що не потратився ні на аптеку, ні на «дохторов».

Причину недовіри до лікарів і дорожнечі медичної допомоги «Заря» пояснювала так: «Простой народ мало обращается к доктору, лиц культурных, которые-бы давали заработок врачу, мало в окружености. Вот почему доктор иной раз и возьмет 5 руб. сер. и даже больше, если у кого можно взять, так как он вынужден делать это

⁶ Кузнець Т.В. Населення Уманщини XIX – початку XX століття: Монографія. Київ, 2005. С. 133.

⁷ Ibid. С. 4.

⁸ Ibid. С. 9.

⁹ Уманський уезд, 30-го ноября // «Заря». 1881. № 265. С. 3.

¹⁰ Из Уманского уезда, 10 января // Заря. 1882. № 19. С. 4.

¹¹ Ibid. С. 4.

за отсутствием практики»¹².

Епідемії різних хвороб були настільки звичним явищем, що в одній газетній замітці писали про урожай збіжжя, про падіж худоби, про погоду, про ціни на хліб і про хвороби. У кореспонденції з Уманського повіту «Заря» за 23 вересня 1882 р. повідомляла про малий урожай жита, про спалені засухою просо та гречку і про таке: «Вот уже около двух месяцев, как во многих селах уезда свирепствуют и коклюши, и кровавый понос. Особенно страдают дети. В сел. Молодецком, по словам священника, до 6-го августа умерло от эпидемии до 30 душ. Жалобы на понос и коклюш слышатся со всех концов уезда»¹³.

Небажання селян звертатися по кваліфіковану медичну допомогу не означало її відсутність. В останні десятиліття XIX ст. на українських землях широко розгорталися громадсько-медичні напрями наукової та практичної діяльності. Це зумовлювалося санітарним станом: високою загальною та дитячою смертністю, поширенням гострих інфекційних захворювань, що часто набували епідемічного характеру, великою кількістю хворих на малярію, сухоти та сифіліс. Тому розширювалися лікарні, відкривалися нові відділення, але, зазвичай, у містах і повітових центрах. Створювалися товариства Червоного хреста.

«Заря» повідомляла, що 4 березня 1883 р. в Умані у міській лікарні відбулося освячення відкритої місцевим відділенням Товариства Червоного хреста «лечебницы для приходящих больных»¹⁴. Ініціатором цієї справи був лікар В.І. Квятковський. Місцеві лікарі виявили бажання три рази на тиждень безкоштовно вести прийом хворих з 12:00 до 15:00. При такій лікарні був фельдшер і сестра милосердя, самі необхідні ліки та перев'язочний матеріал, а аптеки зобов'язано продавати препарати з 60% знижкою. Було ухвалене рішення, що у разі появи епідемії у будь-якій частині Уманського повіту, туди відправиться один з лікарів, фельдшер і медсестра з необхідними медикаментами для надання допомоги населенню.

Популярнішими за лікарів у селян були баби-знахарки. Чимало з них використовували надбання народної медицини і часто надавали ефективну першу допомогу. Але, не поодинокими були випадки, коли така «допомога» укорочувала життя. «Заря» від 18 червня 1883 р. писала про одну з таких знахарок, яка мешкала у с. Вороне. «На днях один больной из Хижны пришел к ней в Вороное полечиться; баба спросив его о болезни, признала необходимым подкуривать его, и с этой целью накрыла больного «соломяныком» и подкурила меркурием. Неизвестно, долго ли пробыл больной в таком положении, только по выходе оттуда он не долго промучился и часа чрез два умер»¹⁵. Але подібні випадки репутацію знахарок не підривали. І коли одну з них хотіли притягнути до судової відповідальності, то «народ стал просить волостных судей не наказывать бабы, бо вона добро людям робить»¹⁶.

Найпоширенішими були венеричні хвороби. Дописувач «Зари» 21 вересня 1884 р. повідомляв з Умані: «В настоящее время, на сколько можно судить по сведениям местных врачей, сифилис занимает первое место между болезнями в деревне... Несмотря, однако, на это, количество сифилитиков, обращающихся к врачебной помощи, сравнительно не велико. Это объясняется, во-первых, невежеством деревенского

¹² Ibid. С. 4.

¹³ Уманский уезд, 19-го сентября. Заря // 1882. № 210. С. 3.

¹⁴ Умань, 4 марта // Заря. 1883. № 53. С. 3.

¹⁵ Внутренний отдел // Заря. 1883. № 131. С. 3.

¹⁶ Ibid. С. 3.

люда, смотрящего на эту болезнь, как на легкую немочь; во-вторых, тем, что крестьяне стесняются обращаться к врачу з такого рода болезнями, и если обращаются, то тогда, когда болезнь приняла серьезный характер»¹⁷. Поширення венеричних хвороб було пов'язане з розпустою. Газета писала, що найбільший контингент жінок у будинки розпусти поставляло село; з кожним роком збільшувалась кількість покриток (жінок, які народжували дітей без шлюбу – *Авт.*). Тому потрібно було збільшувати кількість лікарів і, особливо, для сільського населення.

Міське населення було у кращих умовах: лікарі були поряд, а різними товариствами проводилась просвітницька робота. Так, 17 лютого 1885 р. газета «Заря» повідомляла, що доктор медицини Хацкелевич відкриває у воєнному клубі публічні читання з найважливіших питань гігієни. Вхідна плата на читання 50 коп., що цілком доступно для «скупаючих уманцев»¹⁸.

З 1890-х років медичне обслуговування населення почало поліпшуватись запроваджуваними на Правобережній Україні органами місцевого самоврядування – земствами. Вони за рівнем наближення до сільських мас раціональної медичної допомоги, зокрема, хірургічної та санітарно-епідеміологічної, не мали собі рівних. Проте зусилля земської медицини наприкінці ХІХ ст. без урядової підтримки та достатнього фінансування не могли забезпечити потреби населення у лікарській допомозі. Проблемою залишалась і недостатня медико-просвітницька робота. Сільське населення, часто через свою необізнаність, виявляло байдужість до санітарно-гігієнічних норм.

У червні 1900 р. кореспондент газети «Киевлянин» писав, що в Уманському повіті помітним є безпечне ставлення населення до обов'язкового щеплення від віспи. Внаслідок цього кількість захворювань на віспу постійно збільшується: тільки у квітні місяці в селах повіту померло 87 осіб. Ще 98 осіб померли від тифу¹⁹. Подібна статистика вимагала радикальних заходів і, в першу чергу, відкриття лікарень і збільшення можливостей отримання медичної допомоги.

Київська губерньська адміністрація наприкінці 1901 р. відкрила нову лікарню у с. Кузьмина Гребля. Але розмістили її у двох приміщеннях, які були мало пристосовані до цього. Тоді тамтешня землевласниця О.В. Бородіна у 1902 р. повідомила губерньську адміністрацію про свою готовність звести будинок лікарні за власні кошти і здати його казні в оренду на 12 років з щорічною платнею 400 руб. за умови, що лікарню переведуть у сусіднє село Заячківку. Губерньська адміністрація прийняла таку пропозицію. За кошти Бородіної була збудована лікарня і будинок для лікаря. Вартість збудованого оцінювалась у 27 000 руб. По завершенні будівництва Бородіна заявила про бажання змінити договір на таких умовах: збудовану лікарню, будинок для лікаря та землю під ними вона за 11 000 руб. хоче продати губерньському розпорядчому комітету, а іншу частину вартості вона йому дарує з умовою, що при прийомі хворих перевага віддаватиметься селянам Заячківки. Село було невеликим і такі умови губерньська адміністрація прийняла²⁰.

У грудні 1903 р. «Киевлянин» писав, що з жовтня 1902 р. лікарня з Кузьминої Греблі переведена у Заячківку, в приміщення «отвечающее всем санитарным требованиям больничных зданий»²¹. І щоб повністю використовувати нове приміщення,

¹⁷ Внутренний отдел // Заря. 1884. № 209. С. 3.

¹⁸ Внутренний отдел // Заря. 1885. № 40. С. 3.

¹⁹ Уманский уезд // Киевлянин. 1900. № 152. С. 4.

²⁰ Уманский у. // Киевлянин. 1903. № 246. С. 3.

²¹ Уманский уезд // Киевлянин. 1903. № 347. С. 5.

необхідно було збільшити фінансування господарських потреб лікарні, але цього зроблено не було.

Щодо якості меддопомоги у сільських лікарнях, то цікавою в цьому плані є публікація про сільську лікарню у містечку Дубова Уманського повіту. Поліцейські Володимир Бутенко та Семен Пастухов скаржилися на лікаря Ельберта і скарга у ході перевірки підтвердилася. Бутенко скаржився, що 12 січня 1906 р. при переслідуванні порушника він був поранений і в дубівській лікарні йому рану перев'язали. Чотири дні пов'язку в лікарні не змінювали, а на п'ятий рана загноїлася. Коли він звернувся до Ельберта з проханням лікувати рану, то той нагрубив йому і наказав вигнати з лікарні. На грубе ставлення та небажання лікаря надати допомогу скаржився і С. Пастухов, якого під час огляду 25 лютого 1906 р. лікар називав «бородатим чортом»²².

В місті Умані на початку ХХ ст. діяли міська лікарня на 20 ліжок, амбулаторна лікарня Товариства Червоного хреста, Уманська єврейська лікарня і богадільня, практикував приватний хірург з жіночих хвороб доктор Вацлав Станіславович Поморський і приватна водолікарня доктора Лазаря Михайловича Хацкілевича. Діяло засноване у 1901 р. громадське об'єднання «Уманское Общество Врачей» під головуванням Вікентія Гнатовича Квятковського, а увесь медичний персонал Уманського повіту складало: 25 лікарів, 8 фельдшерів, 9 акушерок, 7 зубних лікарів і дантистів. В Умані діяли 3 аптеки та 16 аптекарських магазинів²³. Найкращою, мабуть, була Уманська єврейська лікарня, так як саме її у липні 1904 р. показували Начальнику Краю генерал-ад'ютанту М.В. Крейгельсу, який відвідав Умань під час поїздки по Київській губернії. «Киевлянин» про це писав: «Осмотревши лабораторию, аптеку и операционный зал... Начальник Края благодарил представителей больницы за найденный в ней порядок и выразил надежду, что г. Умань по своему расположению домов и улиц должен сделаться одним из лучших городов в санитарном отношении»²⁴.

З 1 липня 1904 р. лікарні Київської губернії з відання «Приказу громадської опіки» передали губернському і повітовим комітетам у справах земського господарства. Уманське земство у 1909 р. почало будівництво нового корпусу земської лікарні. «Киевлянин» 9 вересня 1909 р. повідомляв як про важливу подію таке: «29 августа, около 12 час. ночи, из Киева прибыл на ст. Умань киевский губернатор камергер А.Ф. Гирс... 31 августа в час дня он присутствовал на освящении места и закладке нового здания земской уездной больницы, положив в его основание первый камень». Будівництво тривало до середини 1911 року²⁵.

Наявний в Умані медперсонал не забезпечував населення від захворювань та епідемій. Київська газета повідомляла, що на початку січня 1909 р. в Умані виявлені захворювання «сыпным и брюшным тифом»²⁶. Київський губернський медичний інспектор звертався до уманського повітового предводителя дворянства та міського голови з проханням вжити заходів для нерозповсюдження небезпечної хвороби.

Все ж заразні хвороби поширювалися й особливо швидко – дитячі. Через затяжну дощову осінь 1910 р. з'явилась загроза епідемії серед дітей кору, скарлатини та дифтериту. Особливо почастішали випадки захворювань серед вихованців уманських навчальних закладів. «Киевлянин» 13 грудня 1910 р. повідомляв: «Ввиду широкого

²² Умань // Киевлянин. 1906. № 105. С. 3.

²³ Адрес-календарь гор. Умани. На 1904 год. Умань: Типография И.Д. Барана, 1903. С. 58-64.

²⁴ Поездка Начальника Края по Киевской губернии // Киевлянин. 1904. № 198. С. 3.

²⁵ Умань. (Корресп. «Киевлянина») // Киевлянин. 1909. № 249. С. 4.

²⁶ Появление заболеваний тифом в г. Умани // Киевлянин. 1909. № 28. С. 3.

распространения заболеваемости, местное учебное начальство сочло необходимым прекратить уроки пред праздниками Рождества Христова раньше обычного срока и распустить воспитанников по домам 11 декабря. Меру эту следует признать вполне разумной, так как только более или менее строгая изоляция детей даст возможность успешно бороться с заразой»²⁷.

До 1911 р. чисельність медичного персоналу в Умані збільшилась: працювало 30 лікарів різної спеціалізації, 10 зубних лікарів й 1 зубний технік, 18 акушерок і масажисток, 14 фельдшерів. До існуючих медичних закладів додалася Єврейська Амбулаторія «Бикур-Хойлим» та Уманська санітарна комісія, кількість аптек у місті збільшилась з трьох до шести²⁸. Але, як і раніше, найневідкладнішим питанням міста було розширення можливостей надання медичної допомоги у лікарні. Земська лікарня на 30 ліжок та Уманська єврейська лікарня не могли забезпечити міське населення, чисельність якого сягала 50 тисяч. На сторінки губернської преси потрапляла інформація про катастрофічний стан з надання медичної допомоги в Умані. Так, «Киевлянин» за 19 травня 1912 р. писав, що дві доби у рові біля земської лікарні лежав хворий селянин Скрипник, якого не поклали у лікарню через відсутність вільних місць. І тільки завдяки поліції його госпіталізували в Уманську єврейську лікарню. І це був не єдиний випадок. «Полиции нередко приходится подбирать на улице больных, не принятых в лечебницу и... держат их в участе, так как в больницах несмотря на все старания полиции, не оказывается для подобранных на улице мест»²⁹.

Недостатня кількість лікарень в Умані сприяла поширенню нелегальної акушерської практики та появи псевдо-лікарів. Преса повідомляла про виявлення у травні 1912 р. таємного акушерського притулку-амбулаторії, який утримувала 78-річна А.Г. Жінка не мала медичної освіти, а деяких практичних навиків набула упродовж десятирічної праці «сиделки при родильницах»³⁰. Ліки вона готувала з трав, які купляла в аптеках, а дітей, від яких відмовлялись матері, сама «пристраивала». Окрім таких підпільних лікарень, в Умані з'являлись мандруючі лікарі, які пропонували свої послуги у лікуванні усіх хвороб. Коли одного з таких затримала поліція, то він виправдовувався, що треба ж якось гроші заробляти.

Недостача лікарень в Умані потрапила до поля уваги київського губернатора, який запропонував земській управі негайно обговорити питання про забезпечення населення лікарського допомогою. На початок червня 1912 р. було заплановане проведення представницької наради для обговорення проблеми про медичне обслуговування уманчан. Повідомляючи про це, «Киевлянин» у травні 1912 р. оптимістично писав: «Может быть хоть теперь вырастит у нас больница и больные будут получать помощь, а не валяться в канавах и на улицах, да ночевать в участках, как это было несколько раз раньше»³¹. Та справа з мертвої точки не зрушувалась і на шпальтах газети від 15 вересня 1912 р. повідомлялося, що «больничное дело по-прежнему стоит на точке замерзания, в каком состоянии находилось оно несколько лет тому назад, в таком находится и по сие время... не редки случаи, когда больные неделями валялись у ворот больницы в ожидании «вакантного» места хоть на полу,

²⁷ Умань // Киевлянин. 1910. № 344. С. 4.

²⁸ Весь Умань. Настольно-справочная книга-календарь на 1911 год. Издатель Д. Гринвальд. Умань, 1910. С. 3-7.

²⁹ Умань // Киевлянин. 1912. № 137. С. 4.

³⁰ Умань // Киевлянин. 1912. № 141. С. 4.

³¹ Умань // Киевлянин. 1912. № 146. С. 3.

и все-таки им отказывали в приеме»³². На підтвердження наводився такий приклад: 60-річна селянка А. Борінова з Христинівки приїхала до Умані полікуватись. Звернулася до лікарні, де їй сказали, що вільних місць немає. То аби дочекатись вільного місця, вона декілька днів лежала на площі біля лікарні.

Ініційована губернською адміністрацією нарада з питань поліпшення медичного обслуговування мешканців Умані все ж відбулася 10 вересня 1912 р. Те, що в Умані не було міської лікарні і мешканці міста та навколишніх сіл отримували медичну допомогу в земській лікарні, яка була розрахована на 30 ліжок, викликало справедливі нарікання населення. Міський голова В. Долбін на нараді доповідав, що для задоволення потреб населення Умані потрібна міська лікарня на 200 ліжок, пологове відділення та «барак для больных сифилитиков»³³. Таке будівництво для бюджету міста було не під силу, тому доводилось розраховувати на допомогу земства.

Стосовно відкриття окремої лікарні для венерично хворих, то голова повітової земської управи Ю.Ф. Мейєндорф підтверджував готовність земства виділити кошти, але не на будівництво нового будинку, а на облаштування під неї військового приміщення. «Киевлянин» опублікував заяву Ю. Мейєндорфа про те, що «земство при условии передачи военным ведомством имеющегося свободного помещения в с. Маньковке, в его распоряжение, возбудит ходатайство об устройстве там окружной для всего Юго-Западного края лечебницы для сифилитиков... До разрешения этого вопроса, решено открыть пока временную лечебницу на 10 кроватей на земские средства. Кроме того земство принимает также все расходы и по оборудованию самого помещения и содержания больных при еврейской больнице, при условии, если будет оказываемая медицинская помощь хроническим больным»³⁴.

Про наступне звернення влади до питання про медичне обслуговування населення Уманщини «Киевлянин» повідомляв 5 лютого 1913 р. Київський губернатор запросив інформацію міського голови В. Долбіна та голови уманської земської управи барона Ю. Мейєндорфа про виконання рішень наради, що відбулася 10 вересня 1912 р. Як виявилось, суттєвих зрушень у питанні надання медичної допомоги не відбулося. Міський голова інформував губернатора про створення спеціальної комісії, яка оглянула запропоноване єврейською лікарнею приміщення для хронічних хворих, склала акт і кошторис його ремонту та передала усе це в земську управу. Але коштів для ремонту земство не виділило³⁵.

Облаштування Уманської земської лікарні продовжувалося і в 1912 р. В окремій доповіді «О расходах произведенных в 1912 г. за счет сметы 1914 г. на строительные потребности Уманской земской больницы» повідомлялося, що земство заплатило 285 руб. 90 коп. «за отпущенное и полученное больницей 1912 году кровельное железо в количестве 108 пуд. для покрытия крыши на новой постройке...» і 279 руб. 78 коп. за «обкладку изразцами четырех ванн, двух клозетов и ремонт умывальников в зданиях больницы в 1912 году». У 1912 р. проводився благоустрій території лікарні, були висаджені дерева. Поруч з лікарняним корпусом розпочато будівництво приміщення для амбулаторії з аптекою та будинку для медичного персоналу³⁶.

³² Умань // Киевлянин. 1912. № 256. С. 4.

³³ Умань // Киевлянин. 1912. № 283. С. 4.

³⁴ Умань // Киевлянин. 1912. № 283. С. 4.

³⁵ Умань // Киевлянин. 1913. № 36. С. 3.

³⁶ Доклады Управы Уманскому Очередному Земскому Собранию созыва 1912 года. Доклад 74 // Уманський краєзнавчий музей. Ф. 1830. С. 139.

У березні 1913 р. «Киевлянин» повідомляв, що питання забезпечення уманчан лікарською допомогою зрушилось з місця. Відбулася ще одна нарада представників уманських міської та земської управ, на якій визнано спільною справою налагодження медичного обслуговування населення. Уманське земство визнало, що стосовно міського населення воно має виділяти кошти пропорційно його чисельності, а то й більше, оскільки через скупченість міських жителів заразні хвороби та епідемії є для них небезпечнішими. Для визначення обсягів фінансування медичної сфери було названо доцільним детальне вивчення санітарних і медичних потреб. З метою координації діяльності земства та міського управління була досягнута домовленість про заснування постійної лікарсько-санітарної ради³⁷. Після визнання необхідності спільних дій міського управління та земства у підвищенні рівня медичного обслуговування населення Уманщини очікувались реальні зрушення у збільшенні можливостей лікарської допомоги.

У 1913 р. Уманське повітове земство викупило навпроти лікарні садибу з недобудованим будинком і, завершивши будівництво, влаштувало лікарню на 10 ліжок для хронічно хворих. У вересні того ж 1913 р. за будівлею земської лікарні почато будівництво інфекційного корпусу. Земських коштів для його завершення не вистачало і були використані 5 000 руб., виділені комісії по боротьбі з холерою, що дозволило завершити будівництво. Поряд із земською лікарнею 26 січня 1914 р. уманське відділення всеросійської ліги для боротьби з туберкульозом відкрило свою амбулаторію³⁸.

Питання про пропорційний прийом до лікарні сільських мешканців та уманчан остаточно вирішилось 1914 р. Посприяла його вирішенню конфліктна ситуація між міською думою та повітовою земською управою, яка виникла через незаконне привласнення земською лікарнею ділянки міської землі. Уманська газета «Провинциальный голос» від 9 липня 1914 р. про це писала, що при будівництві земської лікарні була зайнята частина вулиці і коли міська управа звернулася до земства з вимогою повернути територію, воно відповіло відмовою, але запропонувало компроміс. Між містом і повітовим земством досягнута домовленість про те, що «земство освобождается от необходимости очистить улицу от захвата, взамен чего оно обязуется принимать в земскую больницу городских жителей наравне с жителями уезда и допускать представителя города в распорядительный комитет больницы с правом голоса»³⁹.

Напередодні Першої світової війни Уманське повітове земство піклувалося не тільки розширенням діапазону лікарської допомоги в Умані, а й розбудовувало мережу закладів опіки та медицини у повіті. У березні 1913 р. губернська газета писала про те, що найближчим часом у селі Коржова з'явиться перша не тільки в Уманському повіті, а й у Київській губернії, сільська «богодельня». Капітал на її відкриття складав 20 000 руб., а історія його походження була такою: у 1838 р. власник Коржової М.І. Рафалович пожертвував 1350 руб. на облаштування у селі притулку для бідних і калік з місцевих селян. Ці кошти спочатку перебували у віданні «Приказа общественного презрения», а потім разом з процентами були передані губернській земській управі. Збільшившись до 20 тисяч, уся сума була переведена у відання Уманської земської управи для здійснення волі благодійника⁴⁰.

³⁷ Умань // Киевлянин. 1913. № 86. С. 4.

³⁸ Хроніка. Открытие амбулатории для туберкулезных // Провинциальный голос. 1914. 26 января. № 21. С. 3.

³⁹ Местная хроника. Город и земская больница // Провинциальный голос. 1914. 9 июля. № 159. С. 3.

⁴⁰ Коржевая С. Уманского уезда // Киевлянин. 1913. № 90. С. 6.

Селяни Уманського повіту виявляли ініціативу у пошуках можливостей поліпшення медичного обслуговування. Так, товариство селян с. Рогової порушило клопотання перед губернською земською управою про влаштування в їх селі земської лікарні. Для цього вони виділили десятину землі⁴¹. Та події Першої світової війни внесли корективи у плани будівництва. Мобілізації населення, необхідність допомогати фронту, господарська криза змінювали звичність буття.

Перша світова війна внесла суттєві корективи у діяльність земства. По-перше, частину персонажу земських лікарень було мобілізовано на її fronti, а по-друге, на базі земських лікарень відкривалися лазарети для поранених солдатів. В Уманській земській лікарні був розгорнутий лазарет на 120 ліжок, які розмістили в усіх лікарняних приміщеннях.

В умовах воєнного часу поширювалися заразні хвороби, виникали епідемії. Загрозливим стало зростання кількості венеричних хвороб. У березні 1916 р. «Киевлянин» поширив інформацію про масові захворювання сифілісом у м. Тальне Уманського повіту. Тамтешній пристав Ф.І. Маліцький повідомляв, що відправлені в Уманську земську лікарню такі хворі не приймаються і без пояснення причин повертаються назад. Тальнівське санітарне попечительство, не маючи можливості попередити поширення венеричних хвороб, зверталось по допомогу до губернського земства⁴².

Уманське повітове земство восени 1916 р. приступило до вирішення питання про розширення венерологічного відділення земської лікарні. Земські збори Уманського повіту 15-20 листопада 1916 р. обговорювали доповідь земської управи «О кредите на покупку усадьбы в г. Умани и на достройку дома для венерического отделения Уманской земской больницы»⁴³. Земські збори ухвалили рішення про включення до проекту кошторису Уманського земства на 1917 р. 11 000 руб. на розширення венерологічного відділення до 40 ліжок. Ще планувалося відкриття з 1 січня 1917 р. при Уманській земській лікарні посади фармацевта, який би керував земським аптечним складом, та по закінченні війни розширити земську лікарню до 90 ліжок. Та суспільно-політичні реалії склалися так, що фінансування лазаретів перебрав на себе Всеросійський земський союз й у вирі визвольних змагань 1917-1920 рр. діяльність земств була припинена.

Таким чином, означена джерельна база дала можливість розширити знання про стан охорони здоров'я населення Уманського повіту Київської губернії та про участь повітового земства у його поліпшенні. На шпальтах київських газет «Заря» та «Киевлянин» виявлено 25 публікацій про стан медичного обслуговування мешканців Умані й Уманського повіту, про діяльність Уманського повітового земства щодо надання медичної допомоги населенню.

Систематизація виявленої у газетах інформації про поширені хвороби, про затребуваність населенням лікарської допомоги, про наявність медперсоналу в Уманському повіті наприкінці XIX – на початку XX ст., про якість медичних послуг дала можливість створити загальне уявлення про медичне обслуговування мешканців краю. Попри те, що в Умані лікарня існувала з 1873 р., а у 1883 р. Товариство Червоного Хреста відкрило поліклініку, рівень медичного обслуговування населення був низьким. Селяни не мали коштів оплатити лікарську допомогу і навіть заможніші з них

⁴¹ Ходатайство // Киевлянин. 1914. № 55. С. 4.

⁴² Венерики в м. Тальном // Киевлянин. 1916. № 82. С. 2.

⁴³ Список докладов Управы VI-му Очередному Земскому Собранию 15-20 ноября 1916 года // Уманський краєзнавчий музей. Ф. 1880. С. 21-25.

часто її ігнорували, а тому епідемії були звичним явищем, поширювалася практика звернення по допомогу до бабів-знахарок і різного роду самозванців-лікарів. З'ясовано, що з появою земств медичне обслуговування населення почало поліпшуватися. Зі зміною з 1904 р. відомчого підпорядкування медичних закладів, коли усі лікарні Київської губернії були передані губернському та повітовим земствам, підвищився рівень медичного обслуговування. Уманське повітове земство розбудувало систему медичних установ для мешканців міста і повіту шляхом будівництва міської лікарні, влаштування лікарні для хронічно хворих, збільшення кількості медичного персоналу та кількості аптек.

Виявлені у поширених київських газетах «Заря» та «Киевлянин» публікації про стан медичного обслуговування населення Уманщини, систематизовані та, із залученням додаткових джерел, комплексно представлені у даній статті відомості, не тільки розширюють уявлення про повсякдення населення та діяльність земств, а й розширюють джерельну базу соціальної історії, сприятимуть ґрунтовнішому вивченню соціокультурного життя населення українських земель наприкінці XIX – на початку XX ст.

REFERENCES

- Demochani** (1882). *Uman* [Uman]. Kiev [in Russian].
- Kotsur, N.I.** (2010). Rol zemstv u stanovlenni vitchyznianoї hihiieny v Ukraini (druha polovyna 19 – pochatok 20 stolittia) [The role of zemstvos in the formation of domestic hygiene in Ukraine (second half of XIX – early XX century)]. *Volynski istorychni zapysky: zbirnyk naukovykh prats*, (5), 13-19 [in Ukrainian].
- Kotsur, N.I.** (2012). *Stanovlennia i rozvytok hihiienichnoi nauky v Ukraini (druha polovyna 19 – 20-ti rr. 20 stolittia)* [Formation and development of hygiene science in Ukraine (second half of XIX – 20's of XX century)] (*Extended abstract of Doctor's thesis*). Kyiv [in Ukrainian].
- Kotsur, N.I.** (2006). Z istorii stanovlennia i rozvytku zemskoi sanitarnoi spravy v Ukraini [History of formation and development of Zemsky sanitary business in Ukraine]. *Chasopys ukrainskoi istorii. zbirnyk naukovykh statei*, (5), 35-41 [in Ukrainian].
- Kuznets, T.V.** (2005). *Naselennia Umanshchyny 19 – pochatku 20 stolittia* [Population of the Uman region of the XIX – early XX century]. Kyiv [in Ukrainian].
- Sakhnovskiy, O.** (2014). Mikroistoriia yak napriam istorychnykh doslidzhen [Microhistory as a line of historical research]. *Istorychna panorama*, 18, 65-78 [in Ukrainian].

Tetiana Kuznets

(Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>

Periodicals of the Late 19th – and early 20th Century about Health Care for Uman Region Population

The relevance of the issue of health and health care in the late 19th – and early 20th century is determined by the need to study historical experience in this sphere of social and cultural life. The fact that the local self-government bodies so-called zemstvos also were responsible for medical care makes the research more relevant. And in the current conditions of decentralization in Ukraine zemstvo's experience of providing health care should be studied and taken into account. After all, the united territorial communities establishing in the process of decentralization reform can use the main benefits of zemstvo's medicine – the preventive health care and control of infectious diseases and the maintenance of a medical institutions network.

«Zarya» and «Kievlyanin». The putting out of those newspapers coincided with the period

of zemstvos on the Ukrainian lands, and therefore many publications on their pages were devoted to zemstvo's medicine.

The realization of the goal implied the following tasks: searching for publications describing the state of health care of Uman district population; systematization of information applying problem-chronological method to create general representation of the state of medical care; the analyzing of the historical retrospective of the state of providing medical services to the population of Uman district; finding out the role of county zemstvo in providing medical assistance to the residents of the region.

The goal of this paper is to systematize information on the state of health and medical care of Uman District residents, taken from the publications of the Kyiv newspapers.

Publications of Kyiv newspapers «Zarya» and «Kievlyanin» of the late 19th – and early 20th century and sources describing the activities of Uman county zemstvo have made it possible to conclude that the state of health care evolved from low to satisfactory. 25 publications found in the most popular Kyiv newspapers give a fairly complete picture of the health and level of health care of the population of the region. The systematization of information from newspaper publications makes it possible to conclude that the existence of a hospital in Uman since 1873 and the establishment of an outpatients' clinic in 1883 did not solve the problem of medical care for the population of Uman region. The peasants did not have money to pay for medical services, ignored the need to see a doctor, and therefore epidemics, treatment by old sorceresses and various types of self-taught healers were of common nature. With the establishing of zemstvos, health care began to improve: since 1904, all hospitals in the Province were farmed out to zemstvo institutions and zemstvos considered the development of medicine to be one of the main tasks. Uman county zemstvo founded hospitals in the county and founded a medical institution in Uman. Thus, with the establishing of zemstvos, the level of public health care began to increase.

The novelty and practical importance of this paper are determined by the formulation of the problem and the widening of the social history source base. The found publications can be introduced into the scientific circulation both to characterize the activity of zemstvos and to add new materials to local history.

The prospects of the study are in the context of a comprehensive analysis of the newspapers «Zarya» and «Kievlyanin» publications concerning the population's state of health in the second half of the 19th – beginning of the 20th century and about the activities of zemstvos to create a health care system for residents of Kyiv Province.

Keywords: «Zarya» newspaper, «Kievlyanin» newspaper, Uman region, Uman county zemstvo, health care